

УДК 343.6:347.15

*В. М. Підгородинський***КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДЕВІАЦІЇ ПРОТИ ЧЕСТІ
ТА ГІДНОСТІ НА РІЗНИХ (МАКРО-, МЕЗО-, МІКРО-) РІВНЯХ**

З 21 листопада 2014 р. календар святкових дат доповнено Днем Гідності та Свободи. Проте виникає питання, чиєї саме гідності: народу України, певної територіальної громади чи особи? І як знаковість і святковість гідності охороняється кримінальним законом?

Вважаємо, що вчені та законодавець надмірно приділяють увагу гуманізації кримінального законодавства України. Відсутній цілісний підхід у кримінально-правовій охороні системи цінностей на різних її рівнях (мікро- (на рівні безпосереднього об'єкта), мезо- (на рівні сфер суспільних відносин) та макрорівні (загального об'єкта злочину)), що має певні негативні наслідки.

На нашу думку, у системі кримінального права України щодо захисту честі й гідності проявляється дія економічного закону «збереження ризиків». Суть цього закону в контексті проблеми охорони честі й гідності особи в кримінальному законодавстві полягає в тому, що на рівні загального та родового об'єктів злочину честь і гідність отримали належний кримінально-правовий захист, проте на індивідуальному рівні або на рівні окремої девіантної поведінки честь і гідність не захищені. При цьому злочинна шкода від посягань проти честі й гідності на макрорівні не зникає, а лише «переорієнтовується» на суміжні правові цінності. У результаті незахищеності честі та гідності від цих індивідуальних злочинних посягань завдається істотна шкода загальному об'єкту злочину, а також суміжним родовим або безпосереднім об'єктам злочинів (життю, рівноправності громадян, порядку здійснення службових повноважень, таємниці слідства), на яких «перенесена» вказана злочинна шкода.

Вказане «перенесення» здійснюється через те, що: 1) відсутній загальний превентивний вплив на учасників суспільних відносин, який зумовлює неповагу до честі й гідності фізичних осіб, що виступає первинною спонукою-мотивом вчинення багатьох інших злочинів (основний чинник); 2) здійснено перенесення ризиків шляхом: а) створення кваліфікованих

складів злочинів за ознакою посягання на честь і гідність (ч. 2 ст. 365, ч. 2 ст. 387 та інші статті Кримінального кодексу України (далі - КК України)); б) виділення такого способу посягання на інші об'єкти (на які «перенесена» злочинна шкода), як розголошення даних, що ганьблять людину, принижують її честь і гідність (ч. 1 ст. 120, ч. 1 ст. 161 та інші статті КК України) (вторинний чинник).

Питання честі та гідності досліджували такі вчені, як М. Акімов, О. Бандурка, Ю. Баулін, В. Борисов, С. Бородін, В. Бортников, О. Володіна, В. Голіна, С. Денисов, М. Заславська, В. Івашенко, В. Козак, М. Коржанський, К. Левченко, Я. Лизогуб, І. Лисенко, Т. Орешкіна, С. Романова, П. Сердюк, С. Тихонов, М. Хавронюк, Г. Чеботарьова, Л. Сугачев, А. Белявський, М. Зарогодніков, А. Ерделевський, В. Мархотін, В. Шмаріон, Ю. Ганжа, К. Шахманаєв, С. Ліпатова, В. Сідоров, Н. Рудий та інші.

Разом із тим у роботах вказаних учених не висвітлювалася проблема захисту засобами кримінального закону честі та гідності на різних рівнях кримінально-правової охорони згідно із чинним КК України. Актуальність дослідження ступеня захищеності честі та гідності на різних рівнях дії кримінального закону також обумовлюється тим, що сучасне суспільство є інформаційним, а в такому суспільстві заподіяння шкоди честі та гідності особи є особливо небезпечним. Небезпечність обумовлена тим, що приниження честі й гідності особи є способом вчинення таких злочинів, як доведення особи до самогубства (ст. 120 КК України), кваліфіковані види порушення рівноправності громадян за будь-якими ознаками (ч. ч. 2, 3 ст. 161 КК України), розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження ВІЛ чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України), незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145) та інших злочинів. Під час вчинення вищевказаних злочинів винувата особа може розповсюджувати відомості про потерпілого з метою приниження його честі та гідності, що є готуванням до вчинення вищевказаних злочинів, може вчиняти інші дії, спрямовані на досягнення злочинної мети. Запровадження кримінальної відповідальності (зокрема, за наклеп та образу) за посягання на честь і гідність осіб шляхом розповсюдження відомостей сприятиме попередженню вчинення інших злочинів (передбачених ст. ст. 120, 132, 145, 161 та іншими статтями КК України) на стадії їх готування.

Отже, метою статті є дослідження ступеня захищеності честі та гідності положеннями кримінального закону на мікро-, мезо-, та макрорівні. Зазначена мета дослідження зумовлює постановку та вирішення таких завдань:

- проаналізувати значення кримінально-правової охорони честі й гідності на рівні загального, родового та безпосереднього об'єктів злочину;
- дослідити кількість і характер злочинів, які посягають на честь та гідність особи в усій системі злочинів, у певних сферах суспільних відносин, а також тих злочинів, що безпосередньо посягають на честь та гідність;
- співвіднести ступінь кримінально-правового захисту честі та гідності на різних його рівнях;

- сформулювати рекомендації щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства з питання підвищення ступеня захищеності честі та гідності на тих чи інших рівнях кримінально-правового захисту.

Серед цінностей, що охороняються КК України, вказаних в ст. 1, честь та гідність не згадуються, що навряд чи може свідчити про другорядне значення кримінально-правового захисту цих цінностей порівняно з іншими об'єктами правової охорони, оскільки не згадується ні життя, ні здоров'я, ні інші об'єкти кримінально-правової охорони. Словосполучення «правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина» охоплює всі вказані правові цінності.

Назва розділів Особливої частини КК України свідчить про те, що на рівні систем суспільних відносин честь і гідність перебувають під охороною розділу III «Злочини проти волі, честі та гідності особи», розділу XII «Злочини проти громадського порядку та моральності», розділу XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочинів проти журналістів».

Характерно, що на рівні вказаних систем суспільних відносин охороняється «честь і гідність»¹ різних типів учасників суспільних відносин: розділ III Особливої частини КК України охороняє честь і гідність фізичних осіб; розділ XII Особливої частини КК України - моральність суспільства; розділ XV Особливої частини КК України - авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян і журналістів.

На мікрорівні протидія та попередження девіантної поведінки проти честі та гідності проявляється зовсім по-іншому. Ми приділили увагу дослідженню злочинів проти честі та гідності згідно із системою злочинів, передбаченою розділом III Особливої частини КК України. Можемо зазначити, що честь і гідність є обов'язковими додатковими безпосередніми об'єктами всіх злочинів цього розділу, проте окремого складу злочину за посягання на честь і гідність особи в цьому розділі не передбачено [1, 517-520].

Іншою є ситуація в системі кримінально-правових норм, що забезпечують моральність суспільства: вказана цінність є *основним* безпосереднім об'єктом злочину згідно зі ст. 297 «Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого», ст. 298 «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини», ст. 299 «Жорстоке поводження з тваринами», ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів», ст. 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництво», ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» КК України [2, с. 500, 504]. Тобто моральність як

¹ У цьому випадку стосовно згаданих суб'єктів суспільних відносин під поняттям честі та гідності розуміємо збиральне й умовне, подібне за своїм змістом поняття, яке в різних типів учасників правовідносин, охоронюваних КК України, набуває різних характеристик і позначається різними термінами: у фізичних осіб - це честь і гідність; у юридичних - ділова репутація, комерційне найменування, ТМ, бренд; у публічної влади - авторитет; у суспільства - моральність.

своєрідна «гідність» суспільства є основним безпосереднім об'єктом злочину в шести статтях кримінального закону, у той час як честь і гідність фізичних осіб не є основним безпосереднім об'єктом жодного злочину згідно з положеннями КК України.

Подібною є ситуація щодо кримінально-правової охорони авторитету органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Г. Болдарь та О. Дудоров визначають, що вказані цінності є основним безпосереднім об'єктом злочину в таких злочинах: ст. 338 «Наруга над державними символами», ст. 340 «Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій», ст. 353 «Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи», ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 355 «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань», ст. 356 «Самоуправство» КК України [2, с. 563-600].

Вказаний аналіз кримінально-правової охорони честі та гідності на різних її рівнях свідчить про існування «перекосу» в охороні моральності й авторитету органів державної влади та органів місцевого самоврядування як своєрідної «гідності» суспільства й держави в особі її органів та про відсутність кримінально-правової охорони честі й гідності фізичних осіб.

Розглянемо відмінність кримінально-правової охорони честі та гідності фізичних осіб, моральності суспільства, а також авторитету органів державної влади й органів місцевого самоврядування на конкретних прикладах.

Згідно зі ст. 297 КК України передбачено кримінальну відповідальність за наругу над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. Основним безпосереднім об'єктом вказаного злочину є відносини моральності в частині поваги до померлих і місць їх поховання. Виникає справедливе питання: повага до померлих охороняється окремою кримінально-правовою нормою, а повага до живих осіб не охороняється кримінальним законом?»

На нашу думку, це пояснюється тим, що охорону честі й гідності живих осіб на мікрорівні «перенесено» на інші об'єкти девіантної поведінки, а охорону поваги до мертвих осіб не може бути «перенесено» на інші безпосередні об'єкти злочинів, оскільки мертві особи не є носіями інших правовідносин, що охороняються КК України. Якщо по-іншому розуміти кримінально-правову охорону досліджуваних благ, то фактично складається дивна ситуація: честь і гідність живих осіб не підлягає кримінально-правовій охороні, а честь і гідність померлих осіб підлягає.

Хуліганство посягає на громадський спокій, що є сутнісною ознакою громадського порядку [3, с. 1000]. І. Даньшин вказує, що об'єкт хуліганства є складним. Хуліганські дії посягають на громадський порядок, особистість, соціалістичну й особисту власність громадян. Громадський порядок - основний і постійний безпосередній об'єкт хуліганства. Особа та власність - додатково-факультативні об'єкти хуліганства. Вони його доповнюють, знаходяться в його підпорядкуванні, вказують на поширеність

порушуваних при цьому суспільних відносин, розкривають дійсну сутність хуліганства. У більшості випадків хуліганство являє собою посягання на суспільний порядок та особу або власність громадян. Однак І. Даньшин також зазначає: «Проте й за їх відсутності (мається на увазі додаткових безпосередніх об'єктів - здоров'я або власності - В. П.) склад хуліганства буде наявним, оскільки в хуліганських діях завжди є основний безпосередній об'єкт злочину - громадський порядок» [4, с. 148-149, 152]. Однак І. Даньшин не наводить прикладів діянь, коли вони порушують громадський порядок, але не посягають на власність або здоров'я інших осіб.

В. Іванцов, П. Корнієць висловили думку, що хуліганство необхідно декриміналізувати, оскільки будь-яке діяння у вигляді хуліганства полягає в посяганні на чиясь майно або здоров'я тієї чи іншої особи, у зв'язку із чим вказані діяння можна було б кваліфікувати як злочин проти майна або злочин проти здоров'я, а не як хуліганство [5, с. 92-98]. Проте кримінально-правова норма, що визначає підставу кримінальної відповідальності за хуліганство (ст. 296 КК України), тричі змінювалася й доповнювалася окремими положеннями, проте жодного разу питання про декриміналізацію цього складу злочину не стояло на порядку денному. Поряд із цим посягання на честь і гідність фізичної особи були декриміналізовані в чинному КК України, що, на нашу думку, є необґрунтованим.

Вірно стверджують В. Іванцов та П. Корнієць, що верховенство приватного над суспільним стає все більш очевидним кожного дня. Закон як відображення суспільної свідомості має реагувати на такі зміни, тому приватні основи захисту суспільних відносин повинні знайти своє відображення в деліктному законодавстві України [5, с. 92-98]. Інакше кажучи, честь і гідність фізичної особи як основного учасника кримінально-правових відносин повинні захищатися положеннями КК України.

«Перекіс» у кримінально-правовій охороні моральності суспільства й авторитету органів державної влади та органів місцевого самоврядування, порівняно із честю та гідністю фізичних осіб (що опосередковано охороняються розділом III Особливої частини КК України), підтверджується також статистичними даними.

Згідно з даними судової статистики кількість проваджень про злочини проти моральності в 2014 р. становила 2,6% від загальної кількості проваджень; кількість проваджень про злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування й об'єднань громадян - 1,9%; кількість проваджень про злочини проти волі, честі та гідності фізичної особи - 0,09% [6].

Пропорція в статистичних даних вчинення злочинів у 2015 р. збереглася. Так, у вересні 2015 р. злочинів проти честі та гідності особи зареєстровано 785 (із них найбільшу кількість складають незаконне позбавлення волі, відповідальність за яке передбачено ст. 146 КК України (639 злочинів), а також торгівля людьми, відповідальність за яку передбачено ст. 149 КК України (108 злочинів)); злочинів проти моральності - 7 132 (із них найбільшу кількість складають хуліганство, відповідальність за

яке передбачено ст. 296 КК України (3 088 злочинів); наруга над могилою, відповідальність за яку передбачено ст. 297 КК України (1 687 злочинів); розповсюдження порнографії, відповідальність за яке передбачено ст. 301 КК України (976 злочинів)); злочинів проти авторитету органів державної влади або місцевого самоврядування - 18 947 (із них найбільшу кількість складають підrobка документів, печаток, штампів, відповідальність за яку передбачено ст. 358 КК України (11 661 злочинів); самоправство, відповідальність за яке передбачено ст. 356 КК України (2 707 злочинів); посягання на життя працівника правоохоронного органу, відповідальність за яке передбачено ст. 348 КК України (1 454 злочинів)) [7].

Вказані статистичні дані підтверджують, що кількість злочинів проти честі й гідності особи в 25 разів менша ніж кількість злочинів проти авторитету органів державної влади й органів місцевого самоврядування та в 10 разів менша ніж кількість злочинів проти моральності. Проте кількість фізичних осіб, що проживають на території України, та посягань на їх честь і гідність є набагато більшою, ніж кількість органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи кількість територіальних громад.

Звичайно, не будь-яке посягання на честь і гідність є суспільно небезпечним та має бути криміналізованим. Під час визначення підстави кримінальної відповідальності за посягання на честь і гідність фізичної особи мають бути дотримані підстави криміналізації, а ознаки вказаних злочинів повинні бути визначені з врахуванням того, що:

1) посягання на честь і гідність не є суспільно небезпечними, або їх суспільна небезпека є заниженою в окремих сферах суспільного життя (у взаємовідносинах між політичними діячами, членами сім'ї в побуті тощо);

2) ознаки основного та кваліфікованих складів злочинів повинні бути визначені з врахуванням особливостей умов розвитку суспільства (способів поширення інформації, характеру відомостей, які можуть принижувати честь і гідність особи тощо).

Вважаємо, що підставою кримінальної відповідальності за приниження честі й гідності має бути, як і в КК України 1960 р., наклеп та образа. Основним складом вказаних злочинів може бути приниження честі та гідності, яке є небезпечним за способом вчинення, а склад злочину може бути формальним. Кваліфікованими складами вказаних злочинів можуть бути наклеп або образа, що заподіли небезпечні наслідки потерпілим.

Відсутність кримінальної відповідальності в чинному КК України за наклеп та образу призводить до «перенесення» злочинної шкоди на суміжні безпосередні й родові об'єкти злочинів. Вказана ситуація призводить до збільшення кількості злочинів, у яких згідно з КК України приниження честі та гідності особи розглядається вже як спосіб вчинення злочину або кваліфікуюча ознака складу злочину.

Як наслідок відсутності кримінальної відповідальності за наклеп та образу в урегулюванні вказаних соціальних конфліктів збільшується значення адміністративних і цивільно-правових засобів.

Так, у 2014 р. було вчинено 2 874 000 адміністративних правопорушень [8], із них 1/6 - у сфері громадського правопорядку [9]. У цивільному судочинстві кількість процесуальних рішень у цивільних справах щодо захисту честі та гідності особи, згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень станом на вересень 2015 р., становить 34 178 рішень. Кількісні показники адміністративних правопорушень проти громадського правопорядку, а також кількість цивільних справ, у яких розглядаються питання захисту честі й гідності особи, свідчать про неефективність адміністративно-правових і цивільно-правових засобів у захисті вказаних цінностей.

Отже, дослідження девіантної поведінки проти честі й гідності особи на різних рівнях кримінально-правового регулювання свідчить, що в кримінальному законі задекларовано охорону честі й гідності на рівні загального та родового об'єктів для різних типів учасників суспільних відносин. Проте на рівні безпосередніх об'єктів злочину честь і гідність у різних типів учасників суспільних відносин охороняється по-різному.

За посягання на моральність та авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян передбачено достатню кількість підстав кримінальної відповідальності. Однак за безпосереднє посягання на честь і гідність фізичних осіб кримінальний закон не передбачає кримінальної відповідальності. Вказана ситуація призводить до «перенесення» злочинної шкоди з посягань на честь і гідність фізичних осіб на інші суміжні об'єкти злочинів, а також до збільшення застосування цивільно-правових та адміністративно-правових засобів в урегулюванні посягань на честь і гідність фізичних осіб.

Вважаємо, що найбільш дієвим засобом захисту честі та гідності є кримінальне законодавство, оскільки його превентивна функція є більш ефективною, ніж цивільного або адміністративного законодавства.

Подальшими напрямками дослідження кримінально-правового захисту честі й гідності осіб можуть бути дослідження системи злочинів проти честі та гідності в кримінальному законодавстві інших держав, історії виникнення кримінальної відповідальності за наклеп та образу, а також інші напрями.

Література

1. Підгородинський В. Честь та гідність особи в системі об'єктів злочинів, передбачених розділом III Особливої частини КК України / В. Підгородинський // Правове життя сучасної України : матер. Міжнарод. наук.-практич. конф. присвяченої ювілею академія С. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.) : у 2 т. / відп. ред. В. Дрьомін. - О. : Юридична література, 2014. - Т. 1. - С. 517-520.
2. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] / за ред. О. Дудорова, Є. Письменського. - 2-ге вид. - К. : ВД Дакор, 2013. - 786 с.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. Андрушка, В. Гончаренка, Є. Фесенка. - 2-е вид. перероб. та доп. - К. : Дакор, 2008. - 1428 с.
4. Даньшин И. Уголовно-правовая охрана общественного порядка / И. Даньшин. - М. : Юридическая литература, 1973. - 200 с.
5. Иванцов В. Актуальні питання відповідальності за вчинення хуліганства / В. Иванцов, П. Корнієць // Юрист України : [науково-практичний журнал] / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого» ; Нац. акад. правових наук України ; Харк. обл. орг. СОЮ України ; ТОВ «Юрид. міжнар. служба» ; ТОВ «Україн. наук.-практ. консалтинг». - 2013. - № 1. - С. 92-98.

6. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за судовою статистикою) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/08D6D81633314B66C2257E99003B23F0](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/08D6D81633314B66C2257E99003B23F0).

7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування : статистична інформація за 2015 р. / Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&c=fo#.

8. Результати розгляду справ про адміністративні правопорушення та осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності : статистична інформація / Державна служба статистики [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2015/03/69pdf.zip>.

9. Фондова лекція з дисципліни «Адміністративна відповідальність за правопорушення, які підвідомчі ОВС» на тему «Кваліфікація адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ad/lectures/kval_admin_porush.doc.

А н о т а ц і я

Підєорудинський В. М. Кримінально-правові девіації проти честі та гідності на різних (макро-, мезо-, мікро-) рівнях. - Стаття.

Статтю присвячено висвітленню кримінально-правової охорони честі й гідності на різних рівнях дії Кримінального кодексу України, а також різних типів учасників суспільних відносин.

Ключові слова: честь, гідність, моральність, авторитет, кримінальний закон, наклеп, образа, криміналізація.

А н н о т а ц и я

Подєорудинский В. Н. Уголовно-правовые девиации против чести и достоинства на различных (микро-, мезо-, макро-) уровнях. - Статья.

Статья посвящена освещению уголовно-правовой охраны чести и достоинства на различных уровнях действия Уголовного кодекса Украины, а также различных типов участников общественных отношений.

Ключевые слова: честь, достоинство, нравственность, авторитет, уголовный закон, клевета, оскорбление, криминализация.

S u m m a r y

Podhorodynskyy V. N. Criminal legal deviation against honour and dignity at the various (macro-, meso-, micro-) levels. - Article.

The article is dedicated to the analysis of criminal legal protection of honour and dignity at the various levels of force of the Criminal Code of Ukraine, as well as of various types of participants of public relations.

Key words: honour, dignity, morality, authority, criminal law, libel, slander, criminalization.